

визначається суб'єктом мовлення в залежності від функціонального навантаження метафоричного образу і контекстуальних умов реалізації його значення.

За допомогою когнітивних метафор мовець, як правило, дає загальну характеристику предмета повідомлення або підкреслює одну або декілька властивих йому предикативних ознак: за розміром – *підцинка зірок, море радості*; за формою – *мідь листя, золото волосся*; за структурою – *оксамит шкіри, хвіст потягу*; за шириною – *ріка часу, океан знань*; за довжиною – *граблі рук*; за характером руху – *водоспад події, маятник долі* та ін. Такі метафори орієнтовані на опис об'єктивних показників з погляду суб'єктивного їх сприйняття.

Когнітивні метафори допомагають реалізувати різноманітні значення, оскільки указують на реальний предмет повідомлення: *малиновий дзвін, срібна нитка волосся, дерев'яна хода, ходити по-ведмежі, на серці сніжно і холодно* та ін.

Отже, когнітивна метафора є важливим фактором розвитку свідомості людини, має деякі характерні властивості, урахування яких дозволяє здійснювати їх правильні інтерпретації.

Таким чином, когнітивна метафора не просто троп, який прикрашає мовлення і робить образ більш зрозумілим, а, передусім, форма мислення. У комунікативній діяльності метафора – важливий засіб впливу на інтелект, почуття і волю адресату. Подальший аналіз метафоричних утворень з позицій пізнання дійсності дозволить вивчити ментальні процеси і осягнути індивідуальну, групову та національну самосвідомість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл / Нина Давыдовна Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – 172 с.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. События, Факт / Нина Давыдовна Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 314 с.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Нина Давыдовна Арутюнова. – М.: Наука, 1998. – 541 с.
4. Баранов А.Н. Очерк когнитивной метафоры / А.Н.Баранов / Русская политическая метафора (материалы к словарю). М. 1997. – С. 240 – 252.
5. Краткий словарь когнитивных терминов [сост. Е.С. Кубрякова, В.З. Демьяненко, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина]. – М.: Наука, 1997. – 212 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н.Ярцева]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
7. Теория метафоры: сборник: пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз.; [общ. ред. Н.Д. Арутюновой, М.Ф. Журиной]. – М.: Прогресс, 1990 – 512 с.

The article deals with studying of the metaphor. Some question of cognitive metaphor which function is to structure perception, cognitive processes and human's activity are enlightened.

Key words: cognitive metaphor, connote, connote image, quantitative or signification transitivity.

A. A. Taran

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЛЕКСИЧНОЇ СИНОНІМІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто основні тенденції розвитку семантики слів, характерні для української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст. Окрему увагу приділено лексемам, у семантичній структурі яких з'явилися нові значення. Проаналізовано неосемантизми-іменники та прикметники, їхній функціональний потенціал.

Ключові слова: мовна динаміка, лексикон, неологізм, неосемантизм, функціональний потенціал інновації.

У часи історичних і соціальних змін прискорюються процеси мовної еволюції. Це призводить до того, що для певного проміжку часу характерна велика кількість мовних змін. Вони накопичуються, не встигаючи адаптуватися у лексичній системі, тому у носіїв мови виникає враження певного хаосу і нестабільності. На думку Г. М. Складяревської, «нововведення затоплюють рідну мову, розливаючи її береги і загрожуючи її цілісності» [11, с.17]. Констатуючи динаміку та відкритість лексикону, а також безпосередній зв'язок суспільного життя і лексики, автори «Словника нових слів російської мови» за ред. Н. З. Котелової у передмові зазначають: «Поява в мові нових слів, нових значень слів і висловів відображає зміни у світі речей і явищ, суспільну діяльність людини, роботу людської свідомості, результати нескінченного пізнання світу. Виникнення нових номінацій як відповідь на соціальний запит, як результат пізнавально-прогресивного освоєння світу – головна рушійна сила неологізації в усіх мовах і на всіх етапах їхнього розвитку» [8, с.4]. Активний розвиток лексики спричинює появу синонімічних рядів, виникає своєрідний «конкурс», конкурування лексичних одиниць за нішу у словниках, оскільки «процес народження нової номінації відзначається закономірною двоступеневістю, – зазначає В. В. Жайворонок, – суб'єктивізацією нового найменування у мовній свідомості колективу, а згодом – об'єктивізацією його у словнику» [2, с.35].

Шляхами формування нових і поповнення наявних у мові синонімічних рядів є, зокрема, поява нових запозичень та нових значень у вже наявних словах, як питомих, так і запозичених. Переосмислення і зрушення в семантиці слів – один із найпоширеніших способів номінації, що відображає через розвиток мови переоцінку позамовної дійсності та мовні смаки певної епохи. У працях Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк, Т. А. Коць, В. І. Критської, Д. В. Мазурик, Г. Б. Мінчак, Ю. В. Романюк, І. А. Самойлової, О. А. Стишова, Л. В. Струганець, О. О. Тараненка досліджено тенденції лексико-семантичного оновлення сучасної української літературної мови. З-поміж семантичних процесів мовознавці виділяють три основні: розширення та звуження значення, а також його переосмислення, або зміну. Слушною з цього приводу є думка Л. С. Паламарчука про те, що кожна мова на основі внутрішніх закономірностей свого розвитку зазнає помітних семантичних зрушень, які також служать збагаченню її словникового складу та її виражальних можливостей. Такі зрушення відбуваються внаслідок застосування відомого слова у новій сфері, в результаті розширення або звуження значення, через переосмислення значення слова відповідно до нових явищ дійсності тощо [10, с.273].

Мета пропонованого дослідження – простежити процеси семантичного переосмислення слів сучасної української мови, зміни їхніх синтагматичних зв'язків, лексичної і синтаксичної сполучуваності, з'ясувати зумовленість цих процесів. У статті використовуємо інновації, дібрані авторкою з україномовної періодики кінця ХХ – поч. ХХІ ст. та ресурсів Укрнету, а також матеріали тексто-ілюстративної бази даних комп'ютерного фонду лексико-словотвірних інновацій в сучасній українській мові, який створюють співробітники відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

Дослідники динамічних процесів у лексиконі нове значення наявного слова, наслідок його семантичної деривації виділяють як різновид неологізму [2] і послуговуються різними термінами – неосемантизми (Є. А. Карпіловська), семантичні неологізми (О. О. Тараненко, І. А. Самойлова), нові вторинні найменування (О. А. Стишов). Н. З. Котелова використовує термін неологізми-значення, мотивуючи, що такі лексеми виникають внаслідок «внутрішньослівної семантичної деривації» на основі метафори та інших переносів найменування, «позаслівної деривації», коли семантичний неологізм утворюється морфологічно. Як приклад вона подає російський новотвір *трубач* у значенні «*трубоукладник*» за наявності лексеми з такою ж формою, але з іншим значенням – «той, хто грає на трубі» [4, с. 331]. З-поміж термінологічних синонімів, на нашу думку, найбільш прийнятним є неосемантизм. За спостереженням Д. В. Мазурик, частка іменників серед семантичних неологізмів складає 70 %, прикметників – 16 %, дієслів – 14 % [5].

Цікавим прикладом формування нового значення в семантиці є лексема **прорив**, яка стала особливо актуальною та бажаною після сенсаційної назви програми роботи уряду Ю. В. Тимошенко «Український прорив», що передбачала стрибок, диво у житті українського суспільства. У Словнику української мови (далі – СУМ) за словом *прорив* закріплено такі значення: 1. Дія за знач. **прорвати, проривати 2-4**. 2. Наступальна воєнна операція, розрахована на придушення опору противника і роз'єднання його фронту, армії і т. ін. 3. Порушення графіка роботи, яке призводить до зриву виконання планових завдань. 4. Розвиток кон'юнктури всього ринку чи його окремого сектора за межі того рівня, коли стає очевидним опір продавців або покупців.

У мовній практиці слово *прорив* побутувало й раніше з позитивним значенням успішного, якісного стрибка у виконанні чогось, напр.: *За 8 років органам виконавчої влади в центрі та в регіонах вдалося зробити прорив у розкритті теми Голодомору* (Новинар, 8.10.2008). *Україна сподівається на прорив у стосунках із ЄС* (Новинар, 11.09.2008). Певний ґрунт для формування нового позитивного значення дає поняття «з труднощами долаючи перешкоди, діставатися кудись, виникати, поставати», пор. рядки з поезії Лесі Українки: *Ледве промінь прорветься на мить – знову хмари*. Можливо, ґрунт нового значення становить і поняття стрімкого долаання перешкоди й інтенсивного вияву дії внаслідок опору, напр.: *Учасники ходи нестинуть в руках сумки жєбраків і транспаранти з невиконанням обіцянок політиків: «Багаті допомогли бідним», «Сильний захистив слабого», «Життя покращилося вже сьогодні», «Бандити сидять у тюрмах», «Український прорив прорвало», «Забудову історичного центру зупинено», «Ціни не піднялися»* (Новинар, 19.11.2008).

Однак ілюстративний матеріал переконливо доводить самотній розвиток семантики та формування у слова **прорив** нового значення «великий успіх, принципове досягнення», напр.: ... *введення незалежного зовнішнього оцінювання – це прорив у вітчизняній освіті* (Україна молода, 03.06.2008). *Васюник переконує, що нинішня освітня реформа – справжній прорив* (інформаційне агентство УНІАН 20.06.2008). *Україна: прорив до демократії* (Україна молода, 14.02.2007). Нове значення розширило межі можливої сполучуваності цієї лексеми; тепер *прорив* можна означити як *альтернативний, економічний*, напр.: *Янукович прогнозує економічний прорив за два роки* (Високий замок, 26.12.2006), *світоглядний: ... потрібен світоглядний прорив* (Новинар, 12.10.2007), *молодіжний*: назва статті «*Молодіжний прорив*» на день міста (Високий замок, 15.09.2007). Пор. також з прикладами: *зробити інтелектуальний, освітянський прорив* (Новинар, 1.09.2008), *творчий прорив* (Новинар, 24.11.2008), *науковий прорив* (Високий замок, 4.11.2008).

Формування у слова *прорив* неспеціального значення виразно уявляється його детермінація, виявлена у зміні лексичної сполучуваності цього віддієслівного іменника, напр.: *прорив комунікації та прорив суспільства, держави, молодіжний рух «Прорив», команда прориву*. Нова дефініція стає основою для переносного образного слововживання, коли вказують на неможливість здійснення задумів: *Прорив помер. Почім кілограм прориву? Хай живе прорив? Світла українська мрія, ім'я якої... український прорив* (всі ілюстрації із сайтів Всеукраїнської електронної мережі Укрнет за 12.02.2008).

Завдяки засобам масової інформації лексема *прорив* досить швидко освоїлася, граматикувалася, витіснивши синоніми *успіх, розвиток, зміни, поступ, прогрес* у мові українського політикуму, передавши таке нове значення й своїм похідним: *Бютівці ... змінили тактику на глобальну «проривну» стратегію* (Україна молода, 31.06.2007). *Тепер є цілих дванадцять «проривних кроків»* (www. Україна і час, 12.09.2007). *Прорив – от імператив часу та головний виклик для нас. Нам треба прориватися* (Львівська газета, 18.09.2007). Розвиток семантики таких похідних можна розглядати як появу неосемантизмів у відповідних прикметниках і дієсловах чи як появу неомонімів, тобто як відображену в похідних неосемантизацію твірної лексеми *прорив*.

Найчастіше неосемантизуються інформаційно багаті слова, що характеризують поняття узагальнено, широко, багатопланово, вказуючи на велику кількість його ознак. До таких належать, зокрема, слова зі значенням опредметненої ознаки. Наприклад, іменник *жовтизна* зафіксований у СУМі як абстрактний до прикметника *жовтий* (колір), нині з'являється в текстах українських мас-медій з новим значенням «неправдива, брудна, скандальна інформація»: *Ставка робиться на жовтизну, а не на глибоке розслідування соціальних проблем, до якого вже готовий український глядач* (Новинар, 4 – 10.07.2008). Нове значення прикметника *жовтий* стало базою для неосемантизації не лише іменника *жовтизна*, а й форми вищого ступеня порівняння прикметника: *Мені прикро, але українські медіа стали жовтішими* (Новинар, 4 – 10.07.2008). Крім того, прикметник *жовтий* у новому значенні має здатність утворювати й нові номінативні словосполучки, напр.: *Жовта журналістика жовта не через інформацію, а через те, як вона її подає. У нас в новинах може бути інформація про скандали і сенсації, але «жовтих» прийомів, низької лексики і порпанія в брудній білизні не*

буде (прикладні з однієї публікації Новинар, 4 – 10.07.2008). Журналісти «жовтого» видання просто підгледіли, що фрау Шредер-Кенф у Ганновері...прогулюється з коляскою... (Україна молода, 18.08.2006) ...такими журналістів роблять не в останню чергу продюсери, які пропонують гроші чи створюють «жовті» приводи для матеріалів, епатують, таким чином про творчість уже і часу й місця немає поговорити (Україна молода, 19.08.2006). Хіба вас не примушували ставити «жовті» чи особисті питання, коли ви працювали віджеєм на Biz-TV? (Україна молода, 19.08.2006) Історію появи терміна жовта преса й відповідного значення прикметника жовтий багатомовний електронний словник LINGVO'12 2006 р. з українським модулем подає так: друковані видання, насичені вульгарними і сенсаційними матеріалами, дуже часто – неправдиві, бульварна преса, видання для юрби. Вислів з'явився у 1890-і роки з легкої руки журналіста Е. Уордмана, який назвав «жовтими» ЗМІ Нью-Йорка: газети «Нью-Йорк уорлд» та «Нью-Йорк джорнал». Безпосереднім поштовхом для метафори став популярний комікс Р. Аутколта про «Жовтого хлопчика», який за допомогою нової технології кольорового друку зображувався на сторінках газети у сорочці жовтого кольору. Комікс із 1896 р. постійно друкувався у недільному додатку до газети «Нью-Йорк уорлд». Отже, жовтий колір у такий спосіб пов'язували із якістю видання, вміщених у ньому матеріалів, визначали їх як масове, дешеве, низькорозрядне читиво.

Нині дешеві сенсації розповсюджуються в основному по таблоїдах – газетах невеликого формату зі стислим текстом і великою кількістю ілюстрацій (завзвичай бульварного змісту), що продаються у супермаркетах. Синонімами до словосполучення «жовта преса» є, крім **таблоїда**, також **бульварна преса**, **бульварне видання**, напр.: *Камеру ховав у піджаку, непомітно робив скандальні фото і продавав їх у місцеві таблоїди* (Газета по-українськи, 8.08.2008). У 1970-х роках з'явилась агресивна, друкована великими накладками бульварна преса (*tabloid press*), яка свідомо відійшла від традиції «просвітницької», котра бачила себе зняряддям контролю за владою та емансипації суспільства (Львівська газета, 13.06.2005). Як повідомляла раніше бульварна німецька газета *Bild* з посиланням на поліцейських, 4 травня Луценко і його 19-річний син влаштували бійку з поліцейськими в аеропорту Франкфурта (Новинар, 12.05.2009).

Дуже показовими щодо способів семантичного розвитку української лексики протягом останніх років є прикметники – назви кольорів не лише у загальномовному слововживанні, а й у політичній мові, оскільки колір стає потужним засобом маніпуляції суспільною свідомістю [7, с.111 – 119]. Гаму «політизованих» кольорів доповнимо дотепним спостереженням українських журналістів: *Наші політики, що пробують іменуватися «помаранчевими» (хоча насправді значною мірою вже рядяться в інші кольори – біло-червоні, малинові, а частина плавно переходить із помаранчевого в зелено-доларовий, прозоро-газовий чи шоколадно-карамельний), проявляють недопустимую короткозорість* (Українська правда, 08.06.2006); або *Економічна війна між помаранчево-білими лібералами та синьо-червоними тоталітарниками вже практично почалась* (Українська правда, 20.09.2006), чи *Синьо-білий загін українського політикуму не має жодних сумнівів у тому, що існування «помаранчево-малинової» коаліції буде коротким, як нинішнє літо...* (Україна молода, 24.06.2006).

Ідеологізація прикметників властива й іншим мовам і має інтернаціональний характер. Розлогу гру із застосуванням кольороназв у політиці репрезентує публікація «Радикальні центристи і романтичні прагматики» у газеті «Російські відомості» за 15.09.1993 р.: «Західну» шкалу можна представити у вигляді веселки: «червоні» – комуністи, «оранжеві» – ліві соціалісти і анархісти, «жовті» – соціал-демократи, «зелені» – ліберали, «голубі» – ліберальні консерватори, «сині» – праві консерватори, «фіолетові» – праві радикали і фундаменталісти. Наші депутати переливаються всіма відтінками «зеленого» – від салатого із блоку «Нова Росія» до смарагдових «деморосів» і прихильників «економічної свободи» кольору «морської хвилі» [Цит. за: 3, с.149 – 150].

Г. М. Мінчак зазначає, що на шпальтах української періодики ідеологічних сем набувають ад'єктиви *червоний, рожевий, зелений*, яким властива тенденція до субстантивзації [6, с.83]. Проте останнім часом кількість субстантивованих прикметників-неосемантизмів значно зросла, про що свідчать наші матеріали. Фіксуємо синонімічні ряди на позначення певних сил політикуму, кількість яких повсякчас збільшується. Неосемантизми на позначення представників «Партії регіонів», блоку Юлії Тимошенко, блоку «Наша Україна – Народна Самооборона» утворені від кольорів їх атрибутики: **біло-блакитні (білоблакитні) – синьо-білі – біло-голубі – сині**, напр.: *Виходило, що начебто в одному місці зібралися біло-блакитні православні, а в іншому – помаранчеві* (Дзеркало тижня, 1 – 7.08.2008). *Синьо-білі допоможуть помаранчевим формувати уряд* (Майдан-ІНФОРМ, 13.09.2005). *Тобто вони продовжують з'ясувати: хто краці – помаранчеві чи біло-голубі і хто крацій усередині помаранчевих* (Народна газета, 04.10.2008). *Якщо минулого тижня мітинг на Майдані був жалюгідним за чисельністю, то вчора «сині» піднатужились і звезли в Київ протестні маси з різних куточків України* (Україна молода, 04.04.2009); **біло-пухнасті – біло-червоні і біло-сердечні**: *Всі цим займаються – і голубі, і помаранчеві, і біло-пухнасті* (Свобода, 08.12.2006); *Ні помаранчеві, ні біло-червоні нічого не зробили в інтересах українського народу і української держави* (Україна молода, 20.03.2006); *Паралельно регіонал Олександр Лавринович зареєстрував проекти законів про Кабмін та про Конституційний Суд у «антипрезидентській» редакції, за яку «біло-сині» та «біло-сердечні» вже проголосували 2 вересня цього року* (Нова доба, 01.12.2008).

Позначення народних депутатів блоку «Наша Україна – Народна Самооборона» обмежується кольороназвою **помаранчеві**: *Надто ж із огляду на те, що «помаранчеві» у 2005 році вже мали найбільший об'єм влади й тому значно роззубили рейтинг* (Україна молода, 27.12.2007). Зафіксовано також іменник-назву об'єкта з таким кольором: **Помаранчі зацвітуть вдруге, і цілком можливо, що перед закликem «геть!» може стояти ваше прізвище** (Українська правда, 20.11.2008). Можливо, тому прикметник *помаранчевий* демонструє розширення функціонального потенціалу, який дослідники трактують як сумарний показник обсягу й характеру парадигматичних, епідигматичних (дериваційних) та синтагматичних відношень лексеми в системі мови й у тексті [2]. Зокрема, фіксуємо нові сполучувальні можливості цієї лексеми: *Бютівці, колеги «нашоукраїнців» по колишній помаранчевій команді, пророкують швидкий розкол «НУ»...* (Українська правда, 5.09.2006) *Екс-губернатор Рівненщини від УНП з'ясував стосунки зі своїми «помаранчевими» наступниками* (Україна молода, 27. 06.2006). *Виявляється, до Юценка ходила вся «помаранчева трійка»* (Українська

права, 20.06.2006). *Поки що Універсал підписали не всі, і він не став гарантією недоторканості капіталів і кучмих олігархів, і помаранчевих рейдерів* (Українська правда, 18.08.2006). *Третій місяць суспільство продовжує бути заручником безплідних, напівтасмних переговорів трьох «помаранчевих» парламентських сил* (Українська правда, 8.06.2006). *На тлі безконечних торгів між БЮТ, НСНУ, СПУ вирізняються такі собі чистесенькі соціалісти, яким, бачите, захотілося розставити в помаранчевому альянсі неоконуністичні приманки – заборону на продаж землі та входження України до НАТО* (Українська правда, 8.06.2006). *Напруження, накопичене між помаранчевими перемовниками, позавчора – вже під склепінням парламентської зали – набуло чергового апогею* (Українське слово, 16 – 22.06.2006). Словосполука *Помаранчева революція* виступає в текстах як конкретизатор гіпероніма «кольорова революція», пор.: *Це питання про те, наскільки аналітично достовірним є базове поняття цього дискурсу – «кольорові революції»* (Критика, №118.2007). *Багатомільйонні акції протесту ввійшли в історію як Помаранчева революція* (Новинар, 15.04.2009).

Забезпечують стабільність у лексиконі і формовані від неосемантизму помаранчевий похідні, що заповнюють нові семантичні ніші в українському лексиконі, напр.: *Нас іноді звинувачують то в недостатній помаранчевості, то в провладності* (День, 15.09.2006). *Успіх ПР у не так давно найпомаранчевішій області України – не випадковість* (Новинар, 25.03.2009). Розмірковуючи над проблемами переосмислення значень «політичних» лексем, В.Г. Костомаров наводить влучну думку В. Аксьонова з оповідання «У пошуках сумного бебі» (Нью-Йорк, 1990): «У вигляді фону для нахабної політики панує термінологічний, семантичний, лінгвістичний та естетичний хаос» [3], свідченням чого є наш ілюстративний матеріал.

Відбувається розвиток семантики й інших прикметників-кольороназв, не пов'язаних із політикою. Скажімо, лексему **сірий** зафіксовано у СУМі у значенні 1. Колір, середній між білим і чорним; 2. Хмарний, похмурий. 3. Нічим не примітний, невиразний. 4. Який належить до непривілейованого класу; простий. 5. Уживається як складова частина зоологічних, ботанічних, геологічних, технічних та інших назв, термінів. За нашими матеріалами, цей прикметник формує нове оцінне значення «який являє собою підробку (про річ, продукт і т. ін.), виготовлену, сфабриковану з метою шахрайства», напр.: *Занадто вже заманливою видається їм перспектива отримати чеський паспорт, нехай і «сірий» (на сленгу міжнародної «свахоманії» так називають документи, отримані від фіктивного шлюбу)* (Політика і культура, 17-23.12.2002). Активне вживання прикметника **сірий** саме в такому новому значенні спостерігаємо нині на прикладі нових словосполук з ним: *сірий імпорт, сірий список, сірий ринок, сірий бюджет: Він [директор ДП Українського державного центру радіочастот Павло Слободянюк] сказав, що зазначене нововведення покликане притупити «сірий імпорт» мобільних телефонів в Україні* (Новинар, 6.04.2009). *Швейцарія висловило свою незгоду із включенням держави з «сірий» список «податкових гаваней»* (Новинар, 8.04.2009). *Експерти також відзначають, що «сірий» ринок на межі вживання і терпить величезні збитки* (Новинар, 7.04.2009). Як синоніми до слова **сірий** у такому значенні вживають лексеми *фальшивий, підроблений, фіктивний*, пор. такі словосполуки, як *підроблені паспорти, фальшиві паспорти, фіктивні документи*.

Дослідження процесів оновлення лексичної семантики слів не втрачає актуальності у контексті загального розвитку словникового складу української літературної мови на межі ХХ-ХХІ століть. Переосмислення значень слів виявляє дію різних тенденцій розвитку сучасної української мови, передусім її інтернаціоналізацію та націоналізацію, а також способи забезпечення нових номінативних потреб українського суспільства за рахунок активізації внутрішніх ресурсів української мови.

ЛІТЕРАТУРА

- Жайворонок В. В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С.32–46.
- Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислок. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
- Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа / В. Г. Костомаров. – [3-е изд., испр. и доп.]. – Санкт-Петербург: Златоуст, 1990. – 320 с.
- Котелова Н. З. Неологизмы / Н. З. Котелова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С.331.
- Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексичній сучасної української літературної мови (90-і роки ХХст.): дис. ...кандидата філ. наук : 10.02.01 / Д. В. Мазурик. – Львів, 2002. – 202 с.
- Мінчак Г. Б. Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років ХХ ст.): дис. ...кандидата філ. наук : 10.02.01 / Г. Б. Мінчак. – К., 2003. – 257 с.
- Розен Е. В. Как появляются слова?: Немецкая лексика: история и современность / Е. В. Розен. – М.: МАПТ, 2000. – 156 с.
- Словарь новых слов русского языка. 1950 – 1980 гг. / [Ред. Н. З. Котелова]. – Санкт-Петербург: Дмитрий Булянин, 1995. – 700 с.
- Словник української мови: В 11т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
- Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. [За ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1973. – 438 с.
- Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения / [Ред. Г. Н. Скляревская]. – Санкт-Петербург: Фолио-Пресс, 2000. – 878 с.

In the article the basic tendencies of development of semantics of words are considered, peculiar to the Ukrainian language at the end of the XX – on the beginning of the XXI centuries. The special attention is given for the lexemes in which semantic structure there were new meanings. Neosemantisms – nouns and adjectives, their functional potential are analysed.

Key words: language dynamics, lexicon, neologism, neosemantisms, functional potential of innovation

О. Б. Тимочко

СИНЕСТЕЗІЯ ЯК СЕМАНТИЧНИЙ ТИП МЕТАФОР ГРИЦЬКА ЧУБАЯ

У статті запропоновано аналіз синестезії як лінгвістичного явища. На прикладі поетичного мовлення Грицька Чубая проаналізовано функціонування різних типів синестезії як різновиду метафори; з'ясовано своєрідності її вияву в ідіостилі письменника; визначено естетичні та комунікативні функції синестезії в художньому мовленні поета.

Ключові слова: синестезія, метафора, ідіостиль, перенесення.

Уже декілька десятиліть поспіль вчені прагнуть пояснити феномен синестезії з погляду різних наук. За достатньо довгий період (з кінця XIX ст.) вивчення цього явища склалися різні психологічні, фізіологічні, філософські та лінгвістичні концепції про природу синестезії та її механізми. У фізіології такий феномен розглядають як імовірну анатомічну ваду людини через перехрестя зорового і слухового нервів, зокрема російський академік-нейрофізіолог А. Лурія розглядає синестезію як „мозкову аномалію”; у психіатрії синестезію називають стражданням (В. Сагатовський); у мистецтві слова – це особливе іносказання, пов'язане з перенесенням значення в іншу модальність (Б. Галєєв). У поле зору дослідників потрапляють різні галузі мистецтва: у музиці досліджуються твори К. Дебюссі, М. Римського-Корсакова, О. Мессіана, О. Скрябіна; у живописі – картини М. Чюрльоніса, В. Кандинського, А. Валенсі; у літературі – вірші А. Рембо, П. Верлена, О. Блока, П. Тичини, Ф. Гарсія Лорки та К. Бальмонта. В той же час з'являється велика кількість наукових понять: “кольоровий слух”, “співвідчуття”, “суміш відчуттів”, “світломузыка” та ін. Створюються цілі наукові центри вивчення явища синестезії з психологічних та лінгвістичних поглядів. Особливої уваги заслуговує інститут “Прометей”, створений у Росії (керівник – Б. Галєєв), який займається дослідженнями “кольорового слуху” і на сьогодні.

Отже, явище синестезії можна розглядати з різних поглядів. Нас приваблює ця проблема в лінгвістичному аспекті, оскільки в галузі лінгвістики це питання є недостатньо висвітленим. Об'єктом нашого дослідження є вербальна синестезія у поетичних творах Грицька Чубая. Метою статті є вивчення природи та механізмів утворення синестезії як різновиду метафори; функціонування різних типів синестезії в поезії Грицька Чубая; з'ясування своєрідності її вияву в ідіостилі письменника; визначення естетичних та комунікативних функцій синестезії в художньому мовленні поета.

Н. Дмитрієва слушно зауважує, що “синестезія – це, перш за все, явище психологічне, яке полягає у міжчуттєвих асоціаціях, сформованих у підсвідомості людини. Натомість у лінгвістичній науці цей термін використовується на позначення механізму метафоричної аналогізації, який ґрунтується на сфері зорових, смакових, слухових, одоративних, тактильних відчуттів індивіда, що постачають власні одиниці на позначення інших концептуальних сфер” [6, с.195].

Простір функціонування синестезії надзвичайно широкий. У стертії, непомітній формі синестезія існує і в повсякденному мовленні, наприклад, у нас уже не викликає здивування словосполучення “холодний колір” чи “оксамитовий голос”, “світлий звук”, “солодкий голос” чи “різкі фарби”. Та найповніше це явище виявляється у поетичному мовленні, де кожне слово несе своє експресивне навантаження, де синтез відчуттів відіграє чи не найважливішу роль у емоційному вияві авторської думки. Відомий теоретик та практик синтетизму К. Бальмонт вважав, що “слово є чудом, а в чуді чарівним є все, що його складає, кожна буква – чарівність, яка має свої окремі чари, і ми це передаємо окремими словами” [1, с.53-56].

Поетичне мовлення яскравіше, емоційніше та зухваліше, його смислову основу становлять метафоричні перенесення. Кожна епоха володіє своїм метафоричним фондом, який розвивається, ускладнюється. Б. Галєєв вважає метафору не тільки “скороченим порівнянням”, але й “скороченим протиставленням”. На його думку, чим далі перебувають одне від одного протиставлені ознаки, тим яркішою є метафора [4, с.34]. У середині XIX століття метафору вважали “хворобою мови” (М. Мюллер), зараз її часом називають “семантичною аномалією” (Цв. Тодоров) або “пізнавальною помилкою” (К. Тайберн). Хоча існує неоднозначне ставлення до метафори, та все ж не можна заперечити, що “метафора базується саме на продуктивних, творчих асоціативних зіставленнях “за схожістю”, є серцевиною, суттю поетичного мовлення” [4, с.34].

За Аристотелем синестезію почали називати “зухвалою метафорою”. В основі двох понять, отже, лежить асоціація. Обидва явища базуються на перенесеннях, на асоціаціях, звідси випливає, що синестезія є різновидом метафори, тільки такої, де “перенесення значення відбувається із переходом в іншу модальність” [4, с.38].

У синестетичній метафорі відбувається “подвоєння” сенсорної чуттєвості (за рахунок поєднання чи перетину двох і більше відчуттів). Це, звичайно, має великий емоційний вплив на читача, одночасно залучаючи до роботи його різні сенсорні рецептори, тим самим підсилюючи експресивність вислову, що і відповідає меті мистецтва – пробудити емоції, викликати почуття, змусити активно мислити. Не можна не погодитись з Т. Єщенко та Н. Дмитрієвою в тому, що “синестезія дає можливість адекватніше передати адресанту чуттєвість адресата, його психофізіологічну природу” [6, с.198].

Погоджуємося з думкою Б. Галєєва, що “поетичній синестезії притаманні всі загальні ознаки тропічності – пробудження “неспокою думки”, радість співучасті в творчості, підвищена багатозначність сприймання, “нарошення”, а то й зміна суті, виникнення нового (головного) значення із невисловленого, прилучення через одиничне до загального, що забезпечує не тільки цілісність, але й ємкість мислення” [5, с.34]. Незаперечним є факт, що художники слова, запозичуючи засоби творчої виразності у живописців, скульпторів, музикантів, збагачують своє мовлення складними і незвичними образами.

З-поміж наявних семантичних типів метафор художнього мовлення синестезія посідає особливе місце в поетичній творчості Грицька Чубая. Перш за все це пояснюється його ідейно-естетичними поглядами на літературу і на поезію зокрема. Чубай вважав, що поезія має бути мудрою, важкою і непрозорою, у котрій би всього було багато [7]. До того ж,